

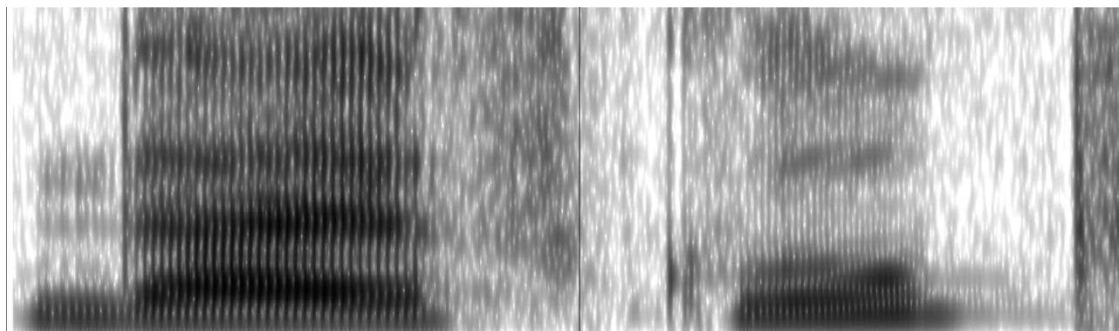
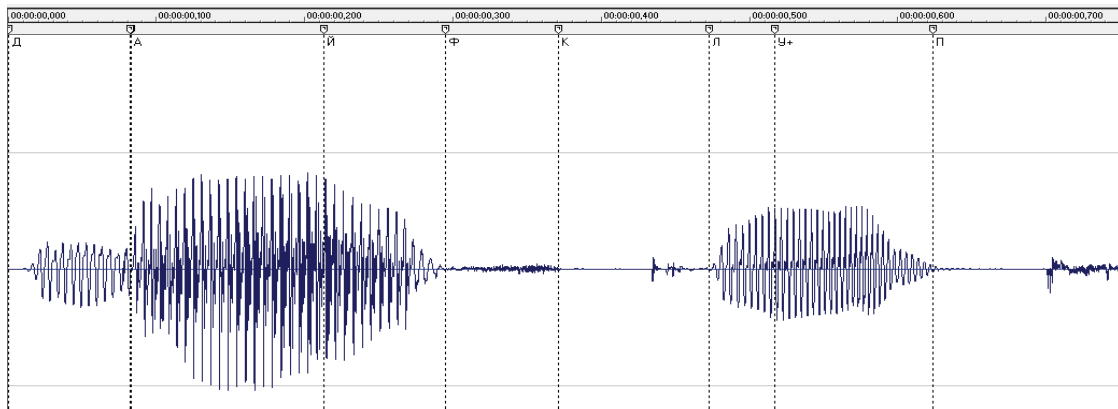
ФАНЕТЫЧНАЯ АПАЗІЦЫЯ [В] – [Ф] У БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЕ

Рэестр зычных гукаў, характэрных для беларускага літаратурнага вымаўлення, агульнавядомы і ўстойлівы на працягу значнага адрэзку часу. Агульныя законы спалучальнасці зычных у моўнай плыні зафіксаваны ў навуковых выданнях, манаграфіях і лексікаграфічных крыніцах. Пазіцыяй, якая найбольш спрыяе дыферэнцыяцыі зычных, з'яўляецца іх знаходжанне перад галоснымі гукамі. А кансанантныя спалучэнні зычных прадугледжваюць узнікненне камбінаторных змяненняў, выкліканых асіміляцыйнымі ўзаемадзеяннямі гукаў.

Адной з актуальных праблем сучаснага мовазнаўства з'яўляецца спецыфіка функцыянавання фанетычнай апазіцыі [в] – [ф], выкліканай да жыцця значным узбагачэннем слоўнікавага складу за кошт запазычанай лексікі, а менавіта кампазітаў. Па месцы і спосабе ўтварэння гукі [в] і [ф] адносяцца да губна-зубных шчылінных, аднак, на думку А.І. Падлужнага, «з імі не адбываюцца тыя фанетычныя пазіцыйныя змяненні, якія характэрны для астатніх пар глухіх і звонкіх» [1, с. 326].

Што да лексікі славянскага паходжання, то [в] пры спалучэнні з наступным глухім і ў канцы слова чаргуецца з [ў]: *роў, лаўка, даўка* (параўн. з рускімі *ров, лавка, давка*, дзе [в] чаргуецца з [ф]). Аднак у некаторых пераважна іншамоўных лексемах [в] аказваецца як у канцы слова, што замацавана арфаграфічна (*нерв, рэзерв, рэйв, драйв*), так і перад глухім на мяжы кампазітаў (*дайв-цэнтр, рэйв-клуб, джайв-танцор*). Замена [в] на [ў] тут не ўяўляецца магчымай, праўда, як мінімум адзін такі прэцэдэнт ёсць: слова *саўгас* [2, с. 81]. У сувязі з актыўным працэсам асваення іншамоўнай лексікі, які, відавочна, будзе спрыяць пашырэнню падобных спалучэнняў, бачыцца цалкам лагічным падпарадкоўваць вымаўленне [в] агульнаму правілу аглушэння звонкіх перад глухімі зычнымі і на канцы слоў, г.зн. вымаўляць *дай[фц]энтр, рэй[фк]луб, джай[фт]анцор, нер[ф], рэзер[ф], рэй[ф], драй[ф]* і г.д. Тым больш, што лексічная сістэма беларускай мовы мае аналагічныя запазычанні з арфаграфічным *ф* і адпаведным глухім шчылінным: *дрэйф, кайф, лайфхак* і інш.

Якасць утворанага на месцы арфаграфічнага *в* глухога фрыкатыўнага [ф] на мяжы частак складаных слоў добра вызначаецца на слых. Пацвярджаюць аглушэнне і даныя асцылаграфічнага і спектральнага аналізу. Так, на малюнку 1 відаць, што на асцылаграме сегмент, які адпавядае глухому [ф], уяўляе сабой участак з неперыядычнымі ваганьнямі малой амплітуды. Спектраграма ж паказвае, што для гэтага сегмента характэрны шум малой інтэнсіўнасці, раскіданы па шырокім частотным дыяпазоне, у тым ліку і ў зоне высокіх частот.

Малюнак 1 – Асцылаграма і спектраграма слова *дайв-клуб*

У сувязі з тым, што літара *ф* адна з самых рэдкаўжывальных у беларускай мове, абмежавана і колькасць выпадкаў яе спалучэння з наступнымі зычнымі. Аднак на мяжы кампзітаў яна паўстае перад звонкімі зычнымі: **ф + б** (*прафбілет*), **ф + з** (*прафзахворванне*) і перад глухімі: **ф + п** (*шэф-повар*), **ф + с** (*штраф-стаянка*). У апошнім выпадку пры вымаўленні слоў якасць [ф] захоўваецца: [шэфповар], [штрафстаянка]. Пры спалучэнні са звонкімі ўзнікае звонкі карэлят фрыкатыўнага – [в], як, напрыклад, у слове *прафзахворванне* перад звонкім [з]: [правзахворван':э]. Ідэнтыфікаваць утвораны гук дапамагае асцылаграфічны і спектраграфічны аналіз. Так, на асцылаграме сегмент, які адпавядае арфаграфічнаму *ф*, уяўляе сабой участак з перыядычнымі ваганьнямі значнай амплітуды. А на

спектраграме выяўляецца больш інтэнсіўны шум у зоне нізкіх частот да 1000 Гц (нагадаем для параўнання, што для глухога [ф] характэрны шум слабай інтэнсіўнасці па ўсім дыяпазоне, у тым ліку і ў зоне высокіх частот).

Адзначым, што падобная з’ява – прэрагатыва толькі знешнесандхіяльных стыкаў, унутрыслоўнай фанетыцы яна не характэрна (*прафгігіена, прафгрупа*). Выключэнне – словы *Афганістан, афганец, афганка*. У свой час А.І. Падлужны, звяртаючы ўвагу на гэтае адзінкавае спалучэнне ў беларускай мове, пісаў: «Гук [ф] перад звонкімі зычнымі ў гэтай пазіцыі ў беларускай мове не ўжываецца, а ў запазычаннях мае тэндэнцыю да пераходу ў [ў] – азванчаецца, звычайна ў гутарковай мове: [аўганістан], [аўганец], [аўганка], [аўгані]» [3, с. 130]. Аднак гэтая заўвага зроблена ў дачыненні не да літаратурнай, а да гутарковай мовы. Акрамя таго, сёння падобныя спалучэнні ўсё больш распаўсюджваюцца ў літаратурнай мове, а значыць, можна гаварыць пра сістэмнае функцыянаванне гукаў [ф] і [в] у гэтых пазіцыях як пары па глухасці – звонкасці.

Такім чынам, у выніку ўтварэння кампзітаў з іншамоўнымі асновамі ў беларускай літаратурнай мове функцыянальна пашыраецца апазіцыя звонкасці / глухасці за кошт узнікнення новай дыстрыбуцыі «звонкі фрыкатыўны [в] / глухі фрыкатыўны [ф]». Так, на мяжы частак складаных слоў [в] спалучаецца з глухімі зычнымі (*дайв-клуб, дайв-цэнтр*) і чаргуецца з [ф], што пацвярджаюць даныя перцэптыўнага і асцылаграфічнага аналізу. І наадварот, пры спалучэнні глухога [ф] са звонкімі ўзнікае звонкі карэлят фрыкатыўнага – [в]: (*пра[вз]ахворванне, на пісьме – прафзахворванне*). Апазіцыя «звонкі фрыкатыўны [в] – глухі фрыкатыўны [ф]» не фіксавалася раней ні як арфаэпічная норма, ні як узуальны варыянт. І хоць колькасць слоў, у якіх [в] сутыкаецца з наступнымі зычнымі, у беларускай мове пакуль абмежаваная, за кошт актыўнага працэсу запазычвання іх рэестр можа пашырацца.

ЛІТАРАТУРА

1. Фанетыка беларускай літаратурнай мовы / І. Р. Бурлыка [і інш.] ; рэд. А. І. Падлужны. – Мінск : Навука і тэхніка, 1989. – 335 с.
2. Юргелевіч, П. Я. Нарыс сучаснай беларускай мовы з гістарычнымі каментарыямі: Фанетыка, арфаэпія, графіка і правапіс, лексіка і фразеалогія / П. Я. Юргелевіч. – Мінск : Вучпедвыд Беларус. ССР, 1958. – 151 с.
3. Крывіцкі, А. А. Фанетыка беларускай мовы : вучэб. дапам. / А. А. Крывіцкі, А. І. Падлужны. – Мінск : Выш. шк., 1984. – 269 с.